

Working Papers in Sociology 1 / 2018

ISSN 2453-6970

**Tri konceptualizácie medzinárodnej migrácie
študentov: Prípady Slovensko**

Mária Bystrianska

Jún 2018

Tri konceptualizácie medzinárodnej migrácie študentov: Prípado Slovensko

Mária Bystrianska¹

Formulácia problému

Záujem o štúdium medzinárodnej študentskej migrácie siaha do rokov 1960 až 1970. (Grubel a Scott, 1966; Drozd a Frkánová Mrlianová, Andrea; Kubovicová, 2012) Za posledných 15 rokov množstvo literatúry venujúcej sa medzinárodnej mobilite študentov značne narástlo. Odliv a návrat študentov patrí k javom, ktoré významne ovplyvňujú tak súčasnú tvár slovenskej spoločnosti ako aj jej budúcnosť. Otázke vývoja úniku mozgov označovaného „brain drain“ sa preto venoval aj výskum na Slovensku. Hoci podľa OECD v roku 1998 študovalo v zahraničí len 3 040 Slovákov, v roku 2004 už počty študentov stúpli na 15-tisíc a v roku 2013 dokonca na 37-tisíc. V roku 2013 študovalo v zahraničí 15 % všetkých slovenských študentov v dennom štúdiu, čo bola jedna z najvyšších mier mobility v celej Európe. Najviac študentov odchádza do Čiech, v roku 1998 to bola viac ako tretina študujúcich v zahraničí (1040 študentov). V roku 2012 bolo na vysokoškolské štúdium zapísaných v zahraničí 36-tisíc Slovákov, z toho 25 tisíc, teda približne 2/3, v Českej republike. (Šturmová, 2015) Počet prichádzajúcich zahraničných študentov študujúcich na slovenských univerzitách predstavuje zhruba štvrtinu zahraničných študentov v Českej republike.

Čo ovplyvňuje odchod a návrat Slovenských vysokoškolských študentov? Výskum Sociologického ústavu SAV zaoberajúci sa Slovenskými absolventami vysokoškolského štúdia v zahraničí (Bahna, 2015b) v niektorých častiach poukazuje na vývoj v tejto oblasti až do roku 1998, zameriava sa však na aktuálnejšie obdobie; vo výskume Brain drain 2014 ukončilo štúdium v zahraničí 94% absolventov v období rokov 2003 až 2012. (Bahna a Gyárfášová, 2016)

Je zrejme, že mobilita študentov patrí medzi dôležité sledované sociálne oblasti v Európe aj na Slovensku. (UNESCO, 2018) V priebehu desaťročí akademického záujmu o tému medzinárodnej

¹ Kontakt: maria.bystrianska@savba.sk, Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64, Bratislava, Slovenská republika

migrácie študentov sa téme venovali mnohí autori z viacerých perspektív. Podľa toho, ako definujú medzinárodnú migráciu študentov je tieto prístupy možné rozdeliť do troch základných skupín. Náš text predstavuje tieto tri prístupy, pričom sa pri každom z nich zameriame na aj na otázku, do akej miery je daná konceptualizácia aplikovateľná na migráciu študentov zo Slovenska.

Tri konceptualizácie medzinárodnej migrácie študentov

Prvý prístup k medzinárodnej migrácii študentov: Brain drain

V období počiatkov záujmu o štúdium medzinárodnej študentskej migrácie sa začína hovoriť aj o takzvanom Brain drain - Úniku mozgov, typicky z rozvojových krajín. (Grubel a Scott, 1966) Výraz Brain drain prvý krát definovala v roku 1963 britská the Royal Society ako exodus britských vedcov do USA, ktorí podľa nich vážne ohrozoval britskú ekonomiku. Prístup k medzinárodnej migrácií kvalifikovaných pracovníkov z perspektívy úniku mozgov je chronologicky najstarší a je do značnej miery pesimistický. Od prvého použitia tohto termínu sa jeho význam rozšíril a stal sa globálne používaným termínom. V súčasnosti, keď hovoríme o úniku mozgov, hovoríme o trvalom odlive vysokokvalifikovanej pracovnej sily vrátane vysokoškolských študentov do zahraničia, pričom tento je vnímaný predovšetkým cez svoj (negatívny) ekonomický efekt. Dôsledkom tohto javu je totiž nízka návratnosť investícií do ľudského kapitálu vynaložených predovšetkým z verejných zdrojov na štúdium. Tento prístup predpokladá, že celý tento jav sa odrazí na negatívnom dopade na ekonomiku krajiny a na nižšom výbere daní. Krajiny reagujú zmenami v daňových sadzbách a úľavami, zavádzajú nové dane, regulujú ceny a mzdy, výšku plátov a ich medziročného nárastu, reguláciám investícií. V dôsledku týchto „brain drain“ zmien vznikajú nové ekonomické pojmy a pohľady. Ako reakciu na únik mozgov v prípade USA Bhagwati v tejto súvislosti navrhuje zavedenie takzvanej progresívnej dane z príjmov viazanej na prísľahovalecťvo a nie na štátnu príslušnosť. Jej cieľom by bolo, aby ekonomicky slabšia krajina, z ktorej prísľahovalec prichádza získala "kapitalizovanú" hodnotu dane za definované obdobie, pričom by túto daň mal zhromažďovať úrad hostiteľskej krajiny, ktorý ju menej rozvinutým krajinám odovzdá. Príkladom dane zavedenej ako nástroj na zmiernenie migrácie kvalifikovaných ľudí z krajiny je tzv. emigračná daň zavedená v Sovietskom zväze v roku 1972. Táto emigračná daň bola priamo úmerná vzdelaniu, čo vyvolalo vlnu nespokojnosti dotknutej skupiny ľudí a stala sa aj predmetom politických debát v USA a západných krajinách. (Bhagwati a Dellalfar, 1973)

Hoci je koncept Brain drain chronologicky najstarší spomedzi existujúcich pohľadov na migráciu študentov, je stále východiskom aj pre viacero súčasných výskumov v oblasti medzinárodnej mobility študentov. Po páde Sovietskeho zväzu v poslednom desaťročí minulého storočia bol z perspektívy brain drain analyzovaný únik mozgov z postsovietskych a postsocialistických krajín. V socialistickom bloku, sa o odchod kapacít podľa Heliaka a Chankselianho postarala okrem príležitosti pracovať na špičkovo vybavených pracoviskách aj nespokojnosť s politickou situáciou a osobné perzekúcie. Hlavnými destináciami pre migrujúcu ruskú inteligenciu boli v tomto období Nemecko, Izrael a USA. Výrazne bolo medzi ruskými imigrantami zastúpené židovské etnikum. (Heliak, 2002; Chankselian, 2016) Okrem vyššie uvedených krajín sa s uvedeným prístupom stretávame aj inde. Keďže Slovensko sa nachádza v srdci Európy a patrí k post-socialistickým krajinám, zaujímavé pre nás sú predovšetkým výskumy z nám geograficky a kultúrne blízkeho prostredia. Hoci, každá krajina má svoje špecifiká, z doterajších výskumov vyplýva, že existuje mnoho spoločných faktorov a paralel. Z týchto dôvodov sú pre nás zaujímavé z hľadiska prístupu jednak výskumy, ktoré sa zaoberali situáciou Brain drain v Európe ako takej (Van Bouwel a Veugelers, 2012), jednak v jej jednotlivých krajinách napr. Škandinávií a Islande (Wiers-Jenssen, 2013), v Poľsku (Hryniewicz, Jałowicki a Mync, 1992) či v Holandsku, kde pracujú s presnými dátami z registra obyvateľstva a s dátami OECD (Bijwaard a Wang, 2014). Bouwel a Veugelers (2012) na vzorke európskych študentov, ktorí získali doktorát v ekonómii v USA, zisťovali, či sa tí najslubnejší z nich vrátia do Európy. Zistili, že väčšinou ostávajú na špičkových pracoviskách v USA alebo v Kanade a teda, že z európskej perspektívy existuje jav nazývaný elitný „Brain drain“.

Wiers-Jensen (2012) napríklad spochybňuje výhodu vzdelania získanú v zahraničí. Podľa výsledkov svojho výskumu v severských krajinách - Fínsko, Dánsko, Island a Faerské ostrovy, dospel k názoru, že v rámci vertikálnej mobility nepredstavuje diplom získaný v zahraničí výhodu v porovnaní s tými, ktorí ho získali v krajine. Predpokladá, že je tomu tak preto, lebo domáci trh nevyužíva všetky aspekty ľudského a sociálneho kapitálu získaného v zahraničí. Riešenie vidí vo vytvorení podporných mechanizmov pre návrat študentov do krajiny. Pracovný trh aj spoločnosť sa však vyvíja a globalizuje. Vzhľadom na tieto zmeny predpokladáme, že v súčasnosti by už boli v rovnakom prostredí badateľné rozdiely. Pre Slovensko je tento pohľad prínosný z hľadiska navrhovaného riešenia.

Inú pre Slovensko prínosnú štúdiu tvorí správa poľských sociológov, ktorá zobrazuje na základe výsledkov empirickej štúdie fenomén úniku mozgov z univerzít a výskumných inštitúcií v Poľsku na

pozadí charakteristik o ekonomických podmienkach fungovania vysokoškolského vzdelávania a výskumu (Hryniewicz, Jałowiecki a Mync, 1992). Táto štúdia je prvou v poľskej vedeckej literatúre, ktorá sa týka reprezentatívnej vzorky a zobrazuje tak zahraničnú migráciu vedcov, ako aj vnútorné toky z vedy do iných povolání. Poľsko, tak isto ako Slovensko predstavuje post-socialistickú krajinu zo srdca Európy, ktorá sa potýka s odlivom mozgov. Preto by výstupy z uvedeného výskumu a odporúčenia mohli byť vodítkom aj pre Slovensko, jej závery sú relevantné aj dnes.

Medzinárodná migrácia študentov zo Slovenska je aj dnes najčastejšie konceptualizovaná ako proces vedúci k Brain drain - únik mozgov. Od roku 1998 do roku 2012 sa podľa údajov OECD počet v zahraničí študujúcich občanov Slovenska viac ako zdesaťnásobil z 3,4 na 36,2 tisíc. Osobitné postavenie medzi krajinami, v ktorých slovenskí študenti študujú, má stále Česko, kde slovenskí študenti tvoria približne polovicu zahraničných študentov. Oproti roku 2000, kedy v Čechách študovalo približne 3700 študentov, v roku 2012 už v ČR študovalo približne 25 tisíc študentov z celkovo 36 tisíc slovenských študentov študujúcich v zahraničí (Šturmová, 2015; Eurostat, 2017; MŠMT, 2018), Za týmto nárastom stojí najmä od roku 1999 nepretržite rastúci podiel študentov študujúcich v Česku, ktorý „naštartovalo“ podpísanie protokolu medzi ministerstvami školstva krajín bývalého Československa, ktorý umožnil bezplatné štúdium Slovákov v Českej republike. (Bahna, 2015b; Fischer a Lipovská, 2015)

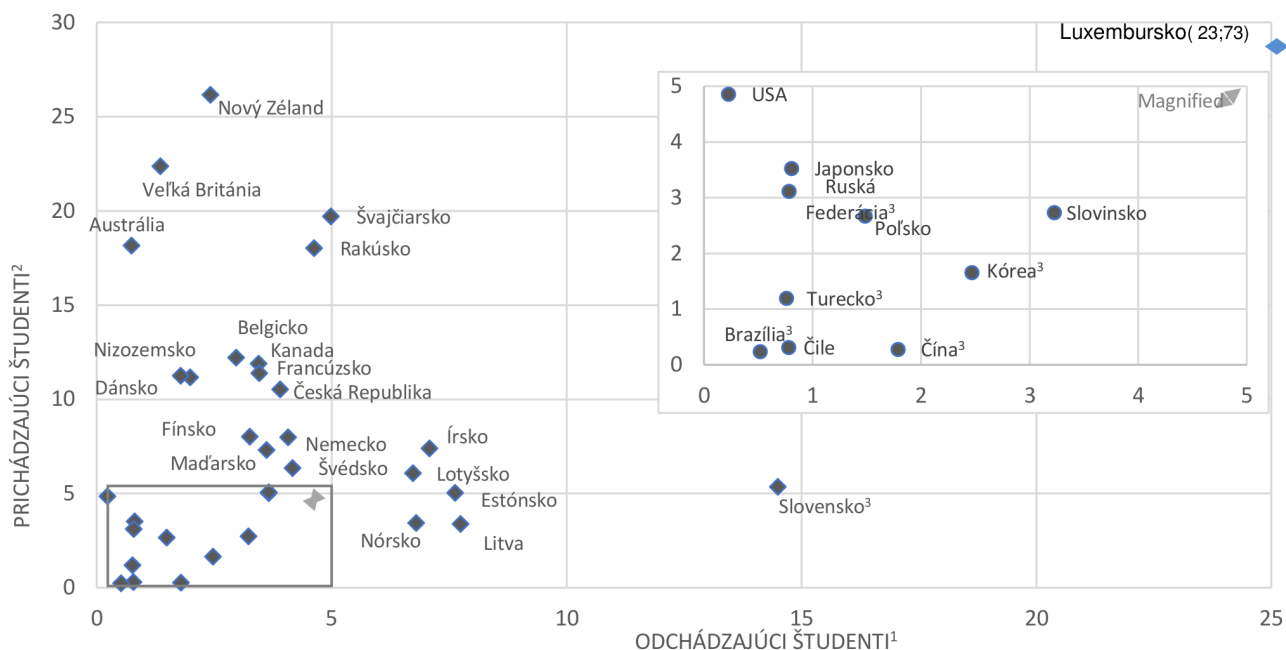
Bilanciu ekonomickej straty pre Slovensko v dôsledku Brain Drain podporujú aj zistené ekonomické prínosy v ČR študujúcich študentov. Podľa odhadu výskumu Masarykovej univerzity v Brne bol s ohľadom na odhadovanú pravdepodobnosť zotrvania v ČR ročný ekonomický prínos slovenských absolventov v ČR v roku 2014 525,5 miliónov Kč. Hodnotenú boli daňové výnosy z priamej ekonomickej činnosti študenta v súlade s metodikou štúdie *The Economic Costs and Benefits of International Students*. (Němec *et al.*, 2013; Oxford Economics, 2013)

Oproti narastajúcemu množstvu Slovenských študentov po roku 1998 do roku 2013, v rokoch 2014 a 2015 došlo k miernemu poklesu absolútneho počtu slovenských študentov v zahraničí, čo bolo spôsobené demografickou zmenou a poklesom celkového počtu vysokoškolských študentov na Slovensku. (Baláž Vladimír; Karasová Katarína, 2016)

Počty študentov odchádzajúcich zo Slovenska do Čiech podľa MŠMT od roku 2012 do roku 2017 klesajú, z 24 052 na 21 481 slovenských študentov. (MŠMT, 2018) Podľa OECD v porovnaní s inými krajinami Európskej únie je podiel vysokoškolských slovenských študentov v zahraničí vyšší. (Graf 1) (OECD, 2017)

Graf 1

Celková mobilita študentov v terciárnom vzdelávaní (2015)

Poznámka: Zobrazení sú medzinárodní alebo zahraniční študenti študujúci v krajine (brain gain) a študenti študujúci v zahraničí (únik mozgov) ako percento z celkových domácich študentov študujúcich doma i v zahraničí

Zdroj: Figure C4.3. Education in Glance 2017 (OECD)

Tabuľka 1

Celková mobilita študentov v terciálnom vzdelávaní (2015), dáta zobrazené v Grafe 1

	Podiel domácich VŠ študentov zapísaných do zahraničia (%)	Počet medzinárodných alebo zahraničných študentov na každých sto domácich študentov doma aj v zahraničí
Nový Zéland	2	26
Luxembursko	73	23
Austrália	1	18
Veľká Británia	1	22
Švajčiarsko	5	20
Rakúsko	5	18
Belgicko	3	12
Kanada	3	12
Holandsko	2	11
Dánsko	2	11
Česká Republika	3	11
Francúzsko	4	11
Fínsko	3	8
Nemecko	4	8
Maďarsko	4	7
Írsko	7	7
Švédsko	4	6
Slovensko	14	5
Lotyšsko	7	6
Taliansko	4	5
USA	0	5
Portugalsko	4	5
Estónsko	8	5
Japonsko	1	4
Nórsko	7	3
Litva	8	3
Ruská Federácia	1	3
Slovinsko	3	3
Poľsko	1	3
Kórea	2	2
Turecko	1	1
Čile	1	0
Čína	2	0
Brazília	1	0
India	0	0
Argentína	0	0
Columbia	1	0
Indonézia	0	0
Saudská Arábia	0	0
Južná Afrika	0	0
Island	13	8
Mexiko	1	0
Grécko	0	0
Izrael	4	3
Španielsko	2	4

Zdroj: Education in Glance 2017 (OECD)

Pohľad na migráciu vysokoškolských študentov ako na „únik mozgov“ je v diskusií o odchode a návrate prítomný aj v mediálnom diskurze. Korupciu, klientelizmus, kvalitu vzdelania a životnú úroveň uvádzajú ako hlavné dôvody, pre ktoré Slováci odchádzajú študovať a žiť do zahraničia, snahu pomôcť Slovensku ako jeden z významných dôvodov návratu. Do prieskumu organizácie LEAF, z ktorého tieto tvrdenia vychádzajú (“Organizácia LEAF”, 2016), sa v roku 2016 zapojilo 5 665 Slovákov žijúcich v 86 krajinách sveta. Podľa tohto prieskumu sú vysokoškoláci návratu naklonení viac ako tí, ktorí sú už zamestnaní alebo podnikajú. (Mano, 2017; Petková, 2017)

Druhý prístup: stratégia prenosu kultúrneho kapitálu

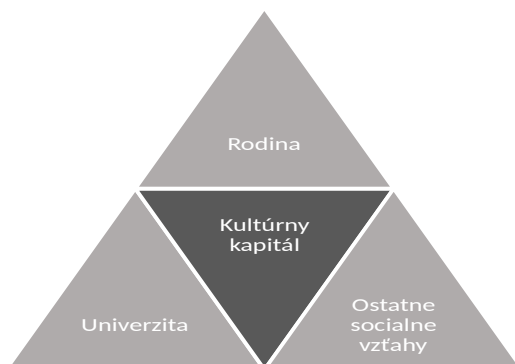
Koncom 20. storočia sa vysokoškolské štúdium stáva dostupným pre široké vrstvy spoločnosti, titul z VŠ sám o sebe nie je už teda znakom prestíže, tak ako tomu bývalo. Viacerí autori (Findlay *et al.*, 2006; Adnett, 2010; Standley, 2015; Bilecen a Van Mol, 2017; Silke, Hans; Gerhards, Jurgen; Carlson, 2017) si všímajú, že rodiny s vysokým kultúrnym kapitálom chcú zachovať komparatívnu výhodu vzdelania, ktorú mali. Rodičia preto podporujú svoje deti v tom, aby išli študovať do zahraničia, aby sa ich deti odlišili od bežných vysokoškolákov, ktorí majú titul z menej prestížnej domácej univerzity. Títo autori spravidla predpokladajú, že sa študenti po štúdiu vrátia domov a nájdu si vďaka vzdelaniu, ktoré ich odliší na domacom pracovnom trhu, lepšiu - prestížnejšiu prácu ako ich rovesníci z domácich univerzít.

V duchu tejto logiky viacerí autori pracujú s Bourdieho konceptami Kultúrneho kapitálu a Habitu. (Bourdieu, 1986) Tieto pojmy sú kľúčovými pre náš druhý prístup a pri používaní pojmu kapitál budeme vychádzať práve z tohto konceptu. Teória Pierra Bourdieho pomáha pri vysvetľovaní a porozumení pretrvávania vzdelanostných nerovností. Bourdieu definuje vzťah medzi sociálnym postavením a habitom. (Bourdieu, 1997) Na dôvody sociálnych nerovností nahliada z pohľadu kapitálov rodín, pričom rozoznáva tri typy kapitálu podľa ich povahy - sociálny, ekonomický a kultúrny. Ukazuje, že rodiny majú tendenciu udržiavať si svoj spôsob existencie a tieto tendencie sa premietajú do reprodukčných stratégií rodín. Priamoúmerne k výške kultúrneho kapitálu rodiny ide predovšetkým o vzdelávacie stratégie. Podľa svojej teórie sociálnej a kultúrnej reprodukcie vysvetľuje zachovanie spoločenskej nerovnosti v rámci intergeneračných vzťahov. (Perre Bourdieu, 1997; Bourdieu, 2006; Edgerton a Roberts, 2014)

Teórie moderného chápania konceptu sociálneho kapitálu hlavne v súvislosti s významom pre jednotlivca, rodinu rozpracoval okrem Bourdieho predovšetkým James Coleman. Tak ako Bourdieu aj Coleman hovorí o sociálnych nerovnostiach. V porovnaní s Bourdiem je podľa Colemana vývoj a výber študenta závislý na kapitále rodiny, kapitále komunity, kde sa nachádza, na kapitále školy, ktorú navštevuje a na prepojenosti a sociálnych väzbách týchto troch faktorov (Obr. 1). Podľa Colemana sa na rozdiel od Bourdieho potláča individuálny záujem v prospech kolektívu. (Rogošić a Baranović, 2016) Bourdieu považuje formálny vzdelávací systém za primárny mechanizmus pri budovaní socioekonomickej nerovnosti spoločnosti, pretože slúži na legitimizáciu existujúcej sociálnej hierarchie transformáciou jednotlivých kapitálov (Bourdieu, 1997, 2006) Bourdieho koncept je v porovnaní s Colemanovým komplexnejší a mnohými autormi používaný aj pre oblasť medzinárodnej migrácie študentov.

Obr. 1

Náčrt modelu podľa Colemana

Niektorí autori, opierajúc sa o Bourdieho teórie, ukazujú, že vysokoškolské štúdium v zahraničí je ponímané ako prostriedok na zachovanie medzigeneračnej výhody, v očakávaní, že prinesie výhodu ako študentovi, tak jeho rodine (Findlay, 2006) a v konečnom dôsledku aj jeho domovskej krajine.

Podľa výskumu skúmajúceho fenomén medzinárodnej študentskej mobility z hľadiska jednotlivca a jeho rodinných väzieb na Novom Zélande sú určujúcimi faktormi návratu okrem podpory rodiny aj dĺžka pobytu, pracovné skúsenosti, stupeň a druh štúdia. Pri tomto výskume boli zhodnotené aj krajiny

návratu študentov študujúcich na Novom Zélande v závislosti na stupni a druhu ich štúdia. (Soon, 2011)

Vplyv ekonomického, kultúrneho a sociálneho kapitálu rodičov na študijný pobyt ich detí v zahraničí vyhodnocuje aj výskum nemeckého sociológa Gerhardsa a jeho kolegov. (Silke, Hans; Gerhards, Jurgen; Carlson, 2017) Tento výskum bol realizovaný v Nemecku, postavený na Bourdieho teórii spoločenských tried a boli v ňom použité kvantitatívne aj kvalitatívne empirické analýzy. Autori sa zaoberali cieľenou stratégiou stredných vrstiev z hľadiska študujúcich jednotlivcov alebo ich rodín. Analyzovali dáta za použitia kvantitatívnych metód, avšak vychádzali aj z kvalitatívnych interview. Zobrazili aj individuálnu a spoločenskú návratnosť medzinárodného ľudského kapitálu (Fig.6.3. s 169) Skúmali, akú úlohu hrali rodičia študentov v procese rozhodovania sa o štúdiu, do akej miery bolo rozhodovanie študentov motivované rodičmi. Pretože sú presvedčení, že vzájomné pôsobenie spoločnosti národov a svetových regiónov, nazývané globalizácia, tvarujúce využitie medzinárodného ľudského kapitálu sa od čias vzniku Bourdieho teórie ohromne zvýšilo, Bourdieho koncept predstavy sveta ako zväzku izolovaných spoločností kriticky zhodnotili a adaptovali na zmeny v súčasnej spoločnosti, tak, aby bol aplikovateľný aj na typ zdrojov, ktoré je možné získať pri medzinárodnej mobilite za vzdelaním. Definujú pojem medzinárodný ľudský kapitál s prívlastkom transnational a nie international, v snahe vystihnúť podstatu mobility ľudského kapitálu. Získavanie výhody pri uplatňovaní sa na trhu práce domovskej krajiny vidia napr. ponúknutím pridanej hodnoty vo forme jazykovej výhody podporenej odbornosťou, či práve v získavaní kvalitnejšieho vzdelania v zahraničí. (Silke, Hans; Gerhards, Jurgen; Carlson, 2017)

Waibel, Rüger, Ette a Sauer (2017) prichádzajú vo svojej práci so zhrnutím v oblasti medzinárodnej vzdelávacej mobility. Vo svojej práci syntetizovali zistenia zo 65 existujúcich empirických štúdií z Európy a USA o potenciálnych kariérnych prínosoch vzdelávacej mobility. Na základe zhodnotenia doterajších výskumov, konštatujú, že podľa literatúry štúdium v zahraničí prináša mierny pozitívny vplyv na kariéru jednotlivcov. Dospeli k názoru, že súčasná situácia, ktorá rozšírila množstvo detí, ktoré využívajú štúdia v zahraničí ako budúcu výhodu na trhu práce, sa odzrkadľuje v diskusii o tom, kto sú tieto deti. Výsledky niektorých výskumov na jednej strane hovoria o tom, že sú to deti stredných a vyšších tried, zo vzdelanostne privilegovaných rodín, na druhej strane prebiehajú diskusie

o predpojatosti, pretože aj tieto štúdiá sa stali v dnešnej dobe dostupnejšie širším vrstvám a už sa ich zúčastňuje aj množstvo študentov z nepriviligovaných rodín. Tým, že štúdiom na zahraničnej škole prestáva byť výsadou veľmi malej elitnej skupiny ako to bolo v minulosti, začína byť dôležité, akú využitelnú nadhodnotu poskytne škola študentovi, aby sa odlišil od ostatných v zahraničí študujúcich. Autori sa na základe syntézy z výskumov vyslovujú o nejednoznačnosti výhody zahraničného vzdelania ako hodnoty na domácom trhu práce pri hľadaní si prvej práce v porovnaní s domácimi absolventami. (Waibel *et al.*, 2017)

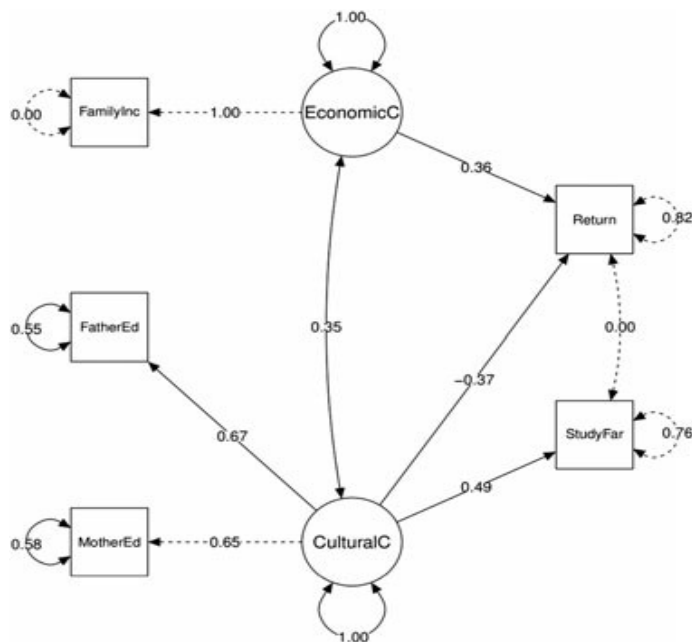
Hoci autori zo severských krajín nepoužívajú termíny Bourdieho teórie prenosu kultúrneho kapitálu, tiež sa venovali vplyvu rodičov na štúdium svojho potomka v zahraničí a ich výskum prináša výsledky, ktoré sú v súlade s vyššie predstaveným pohľadom. Podľa výskumu z Nórska, Fínska a Faerských ostrovov, v zahraničí študujúci majú vzdelanejšieho jedného alebo oboch rodičov v porovnaní s ich rovesníkmi študujúcimi v domácej krajine. Zistili, že na štúdium v zahraničí má kladný vplyv nielen vyššie vzdelanie rodičov, ale aj ich vlastné skúsenosti a danosti zo štúdiá v zahraničí. Výrazne boli medzi zahraničnými študentami zastúpení takí, ktorých rodičia strávili viac ako šesť mesiacov zahraničí. Podľa výsledkov ich výskumu mali zahraniční študenti miernu výhodu na trhu práce voči domácim študentom. Túto výhodu hodnotili podľa času medzi ukončením štúdiá a nájdením si prvej práce. (Wiers-Jenssen, 2013)

Findlay a kol. uplatňujú postup inšpirovaný Bourdieho konceptom kultúrneho kapitálu pri výskume študentov študujúcich vo Veľkej Británii. Tento výskum skúmal súvislosť mobility študentov s ekonomickým a kultúrnym kapitálom rodiny a s kvalitou univerzity. Porovnávané bolo zastúpenie študentov a študentiek a vplyv zvyšujúcich sa poplatkov za štúdiá v Británii. Výskum prináša vyhodnotenie zastúpenia študentov podľa lokalít, z ktorých pochádzajú a pre najpočetnejšie lokality zhodnotenie nárastu a úbytku imigrácie. Výskum porovnáva zistené výsledky s mobilitou študentov v Spojených štátoch Amerických ako jednou z populárnych destinácií pre zahraničné štúdium z rovnakého jazykového prostredia. (Findlay, 2011) Na základe svojich zistení autori došli k názoru, že v globalizujúcej sa spoločnosti nie je možné nahliadať na migračné toky študentov bez ohľadu na ostatné migračné toky v spoločnosti. Pri zisteniach založených na Bourdieho teórii budovania kultúrneho kapitálu strednou triedou, zistili, že študenti a ich rodičia veria tomu, že tým, že vysokoškolské štúdium je dostupné pre širokú spoločnosť, toto ako výhoda na trhu práce nestačí

a práve štúdium v zahraničí slúži na zachovanie si „odstupu“ od rovesníkov a predstavuje výhodu v kariére. Medzinárodnú migráciu študentov považujú autori na základe svojich výskumov predovšetkým za symbolický kapitál prinášajúci „značku kvality“. Podľa Findlaya a kol., u študentov z väčšinou dobre situovaných rodín, ktorí vidia cieľ medzinárodnej mobility jednoducho v tom, že sú "odlišní", je to pravdepodobne iná forma kultúrneho kapitálu. Tento kultúrny kapitál presahuje tradičné národné "triedne" štruktúry a namiesto toho poukazuje na ambíciu byť súčasťou nadnárodnej elity, kde je mobilita súčasťou toho, čo elitu odlišuje od ostatných. Autori tiež poukazujú na nutnosť širšieho zmapovania a komplexnejšieho porozumenia medzinárodnej študentskej mobility.

Obr. 2

Vzťahy medzi ekonomickým a kultúrnym kapitálom, výberom miesta štúdia a návratom po štúdiu. Model štruktúrnej rovnice.

Zdroj: Bahna (2018)

Aj na Slovensku dochádza od posledného desaťročia 20.storočia k expanzii vysokoškolského vzdelania a v médiách je často kritizovaná nedostatočná úroveň slovenského vysokého školstva. (Horníková, Zuzana, Kampová, 2004; Kužela, 2008) Podľa údajov OECD a EÚ v roku 2010 študovalo v zahraničí

minimálne 10 % celkovej populácie slovenských študentov. (Baláž, 2010) V tomto období sa aj na Slovensku stretávame s výskumom v tejto oblasti, ktorý nahliada na zahraničné štúdium odchádzajúceho, či vracajúceho sa študenta cez jeho rodičov a rodinné väzby.

V náväznosti na Boudieuhu boli v súvislosti s mobilitou slovenských študentov dané do súvisu a čiastočne preskúmané aj v podmienkach Slovenska rôzne druhy kapitálu (Obr. 2) (Bahna a Gyárfášová, 2016). Slovenský výskum Brain drain 2014 analyzoval ekonomický a kultúrny kapitál rodiny medzinárodných študentov. Bahna na základe vyhodnotenia získaných dát poukázal na určité faktory ovplyvňujúce odliv a návrat slovenských študentov. Potvrdil vplyv rodiny na návrat, či nenávrat študenta.

Zistil, že aj na Slovensku platí, že v zahraničí študujú častejšie deti z rodín s vysokým kultúrnym kapitálom (deti vysokoškolsky vzdelaných rodičov). Výskum ukázal, že migrácia za štúdiom je mimoriadne koncentrovaná v prostredí študentov rodičov s vysokoškolským vzdelaním - traja zo štyroch absolventov štúdia v zahraničí mali vysokoškolsky vzdelaného aspoň jedného rodiča. U vyše polovice majú vysokoškolské vzdelanie obaja rodičia, čo predstavovalo trojnásobok podielu proti študentom študujúcim na Slovensku. Medzi študujúcimi na Slovensku je takýchto študentov len približne 15 percent. (Bahna, 2015a) Deti z rodín s vysokým kultúrnym kapitálom sa zároveň menej často vracajú a teda stratégia odlišenia sa na domácom trhu práce nefunguje tak, ako predpokladajú autori z Veľkej Británie. (Bahna a Gyárfášová, 2016) Výrazne častejšie si návrat svojho dieťaťa domov želali rodičia jedináčikov. Ekonomický kapitál zvyšuje pravdepodobnosť návratu študentov po ukončení štúdia späť na Slovensko v zhode s predstavou, že investície do zahraničného vysokoškolského vzdelania sú súčasťou rodinnej stratégie odlišiť sa na domácom trhu práce. (Bahna, 2018) Na rozdiel od analýzy opierajúcej sa o prostredie „bohatších“ západných krajín, berie výskum v prostredí Slovenska do úvahy ako dôvod stáleho vyst'ahovania sa z krajiny aj možnosť ekonomickej motivácie.

Podľa výskumu, ktorý hodnotil aspekt absolvovanej školy na Slovensku, patria slovenskí študenti z hľadiska ľudského (a zrejme i kultúrneho) kapitálu orientačnej rodiny medzi elítu. Ide často o absolventov bilingválnych gymnázií a o študentov, ktorí patrili v škole medzi lepších žiakov. (Bahna, 2015b) Tieto zistenia podporujú predpoklad prístupu, ktorý hovorí o štúdiu v zahraničí ako o stratégii

rodín strednej a vyššej triedy. Podobne ako tomu bolo v nemeckom výskume (Silke, Hans; Gerhards, Jurgen; Carlson, 2017), v slovenskom výskume Brain drain 2014 boli analyzované dáta za použitia kvantitatívnych metód. Podľa zistení z výskumu Brain drain 2014, ktorý vychádzal z dát z rozhovorov s rodičmi študentov, deti z rodín s vyšším kultúrnym kapitálom (často absolventi bilingválnych gymnázií), si volia vzdialenejšie a prestížnejšie destinácie pre štúdium. U týchto študentov prevažuje snaha „získať meno“ štúdiom na „dobrej škole“. Bolo zistené, že gymnazisti tvoria väčšinu v zahraničí študujúcich. Okrem vyššie uvedeným dôvodov odchodu do zahraničia existujú aj študenti, pre ktorých je dôvodom odchodu do zahraničia napríklad ich neprijatie na slovenskú školu alebo absencia špecializácie na Slovensku. (Bahna, 2015a) Po ukončení štúdia sa za dva a viac rokov vracia späť skoro polovica slovenských študentov, nejde tu však o konečný odhad, nakoľko niektoré návraty môžu nastať aj po dlhšom časovom období, ktoré nie je výskumom pokryté. Na základe zisteného prichádza výskum Brain drain 2014 s hypotézou o interpretácii pozorovaného vyprázdňovania priestoru na najvyšších pozíciách pracovného trhu aj ako o príspevku pre vyššiu vertikálnu mobilitu v slovenskej spoločnosti kvôli menšej konkurencii.

Špecifickú skupinu tvoria študenti, ktorí počas štúdia v zahraničí nebývajú, ale za štúdiom denne dochádzajú. Týka sa to najmä študujúcich v Rakúsku a Česku. Z jedenástich takýchto absolventov žili desiaty v čase výskumu na Slovensku. Vysoko dominantné postavenie z hľadiska počtu slovenských študentov študujúcich v zahraničí má Česká republika.

Pri zhodnotení výsledkov výskumu zo Slovenska z hľadiska prístupu, ktorý nazerá na migráciu za štúdiom ako na stratégiu stredných a vyšších tried, pozorujeme dva javy. Na jednej strane, v súlade s týmto princípom, sú to výrazne práve rodiny s vysokým kultúrnym kapitálom, ktoré posielajú svoje deti študovať do zahraničia, aby si udržali „značku kvality“ odlišujúcu ich na trhu práce v podobe vzdelania z prestížnejšej zahraničnej školy.

Na strane druhej, podľa výsledkov slovenského výskumu, veľká časť z tých, ktorí v zahraničí ostávajú, pochádza práve z rodín s vysokým kultúrnym kapitálom, čo veľmi nenapomáha vo využití výhody na domácom trhu práce a veľmi nepodporuje predpoklad medzigeneračného odovzdávania privilegovaného postavenia na domácom trhu práce.

Tretí prístup: stratégia univerzít

Tretí v literatúre identifikovaný prístup, ponúka interpretáciu medzinárodnej mobility študentov ako výsledok globálnej súťaže štátov a univerzít o medzinárodných študentov. Predmetom štúdia tohto pohľadu sú aktívne regrutačné stratégie aktérov poskytujúcich univerzitné vzdelanie.

Štátne aj súkromné školy sa viac, či menej úspešne snažia zatriktívniť štúdium a nalákať študentov na svoje odbory. Využívanými nástrojmi sú štipendiá, zahraničné aj tuzemské študijné stáže, možnosť praxe v zahraničí, či umiestnenia po ukončení štúdia s plánom osobného kariérneho rastu. Podľa posledných dostupných údajov Európskej Komisie v roku 2016 na Slovensku dosiahlo vysokoškolské vzdelanie 31,5 % ľudí od 30 do 34 rokov oproti priemeru EÚ 39,1 %. Stále síce sme pod priemerom EÚ, ale oproti roku 2012 ide o nárast o 7,8 %. Viac sú medzi vysokoškolsky vzdelanými zastúpené ženy ako muži. (Európska Komisia, 2017) Zamestnanosť čerstvých absolventov VŠ sa na Slovensku neustále zvyšuje, v roku 2016 dosiahla 82,5%, problémom je však stále slabá internacionalizácia štúdia. (Európska Komisia, 2017) V apríli 2017 Ministerstvo školstva SR predložilo návrhy na posilnenie mechanizmov zabezpečovania kvality vysokoškolského vzdelávania a akreditačné mechanizmy.

V zahraničí niektoré školy lákajú študentov po celý rok a využívajú k tomu vo veľkej miere aj digitálny priestor ako lacný a efektívny spôsob propagácie. Situáciu na Slovensku si všimli aj slovenské médiá, ktoré komentujú pôsobenie slovenských univerzít v tejto oblasti ako nedostatočne aktívne. Slovenské školy z pohľadu médií väčšinou stále nedostatočne využívajú digitálny priestor a potenciál sociálnych médií, hoci študenti sa v digitálnom svete pohybujú prakticky každodenne a trávajú tu nezanedbateľnú časť svojho času. (Grochalová, 2018) Niektoré univerzity pri tvorbe propagačných stratégií berú do úvahy nielen fakt, že sa chcú spropagovať, ale pri voľbe postupu sa zameriavajú na to „ako sa vlastne správne propagovať“, snažia osloviť tú „správnu“ cieľovú skupinu. (Oliveira *et al.*, 2016; University of Oregon, 2018)

Zatiaľ čo vlády v rozvinutých krajinách boli vo veľkej miere najskôr pasívne v súvislosti s rastom dopytu po medzinárodnom vzdelávaní, veľa vysokých škôl s nedostatkom zdrojov, videlo v nábore rastúceho počtu plne platiacich zahraničných študentov prostriedok krížového dotovania toho, čo vnímali ako ich oblasti nedostatočne pokryté vo výuke či nedostatočne financované výskumné aktivity.

Do roku 2006-2007 medzinárodní študenti na verejných vysokých školách platili vyššie školné než domáci študenti vo väčšine hlavných hostiteľských krajín, výnimkami boli Francúzsko, Nemecko a Japonsko (OECD 2009). Pre inštitúcie vysokoškolského vzdelávania so širšie lingvisticky a kultúrne diverzifikovanými študentami v čase medzinárodnej študentskej mobility finančné benefity narastali. (Adnett, 2010)

V zahraničných výskumoch je analyzovaný tiež vplyv sprostredkovateľských agentúr na rozhodovanie študenta. Na Slovensku sa výskum tejto téme zatiaľ nevenoval. Typickým príkladom používania tohto prístupu v medzinárodnej vzdelávacej scéne je britská medzinárodná organizácia pre kultúrne vzťahy a príležitosti na vzdelávanie - British Council. Pri tomto prístupe sú cielene pripravované stratégie zvyhodňujúce vybrané školstvo v boji o študenta. Podľa prieskumov tejto organizácie asi 4 milióny vysokoškolských študentov je globálne mobilných pričom sa toto číslo bude naďalej zvyšovať. V medzinárodnej mobilite vysokoškolákov sú využívané rôznorodé nástroje, ako napríklad medzinárodné regrutovanie študentov, štipendiá alebo mobilitné programy. Hľadajú sa odpovede na otázky: Aké medzinárodné stratégie majú rôzne univerzity? Aké sú ich medzinárodné aktivity? Ako internacionalizácia vplýva na výskum, učebné plány a študentské skúsenosti? Aké vedenie univerzity je potrebné? Univerzity a Inštitúcie využívajú často napríklad mienkotvorné médiá, vrátane internetu. K využitým nástrojom patrí aj uverejňovanie rôznych rebríčkov na svojich webových stránkach. K tým hodnotnejším pre univerzity bude patriť napríklad Rebríček 500 najlepších univerzít podľa hodnotenia študentov. (British Council, 2018a, 2018b)

Podľa Findlaya z pohľadu pochopenia spôsobu rozloženia štruktúrovaných tokov na strane ponuky vo vysokoškolskom vzdelávaní, je fascinujúce, že väčšina univerzitných webových stránok uvádza aj medzinárodné náborové agentúry, ktoré pracujú v ich mene v potenciálne najvýznamnejších zdrojových krajinách medzinárodných študentov (v jednom prípade až 30 agentúr) namiesto medzinárodných úradníkov pracujúcich priamo pre univerzity. V najväčšej miere boli takéto agentúry zastúpené v Indii a Číne a bol to práve British Council, ktorý pracoval pomocou takýchto mechanizmov. (Findlay, 2010)

Niektorí autori poukazujú na fakt, že vyššie vzdelávanie patrí k najinternacionalizovanejším sektorom na svete a súčasne sú medzi krajinami a inštitúciami veľmi výrazné rozdiely. Ekonomické zisky z internacionalizácie vyššieho vzdelania sú nerovnomerne rozdelené medzi rozvinuté a rozvojové krajiny. Navrhujú preto zmeny v celoštátnych politikách, ktoré by mohli potenciálne riešiť túto nerovnosť zmenou povahy internacionalizácie v smerom k poskytovateľovi medzinárodnej mobility. Avšak pomalý multilaterálny proces odsúhlasovania zmien vo Všeobecnej dohode o *obchode* so službami (GATS) ukazuje na existujúce prekážky aj pri prípadoch, kedy by vzájomné dohody priniesli prospech obom stranám. Ak neexistujú nápravné vnútroštátne a / alebo celoštátne politiky, je podľa Adnetta na tvorcoch politik v rámci vzdelávacích inštitúcií v prosperujúcom regióne, aby prehodnotili svoju súčasnú prax a náborovú politiku a prispeli tak k zníženiu globálnej nerovnosti. (Adnett, 2010)

Obr. 3

Príklad propagácie českej vysokej školy na Slovensku

Zdroj: <http://studujvcr.sk/platenie-studia>

V prípade migrácie slovenských študentov je úloha aktívnej regrutácie zahraničných univerzít nepreskúmaná, hoci je evidentné, že existuje propagácia zo strany českých univerzít na Slovensku (Obr. 3) a že tu existujú desiatky agentúr sprostredkovávajúcich štúdiom v zahraničí. Výhradné postavenie medzi sprostredkovateľskými agentúrami na Slovensku má Slovenská akademická

informačná agentúra (SAIA). SAIA je mimovládna nezisková organizácia, ktorá od roku 1990 svojimi programami a službami posilňuje napomáha internacionalizácii vzdelávania a vedy na Slovensku. Vznikla v 90. rokoch minulého storočia na pôde ministerstva školstva. Poskytuje programy pre podporu medzinárodnej študentskej mobility smerom zo aj do Slovenska. Je najväčšou sprostredkovateľskou agentúrou u nás. Doteraz poskytla podporu desaťtisícim zahraničných aj domácich študentov. (SAIA, 2018)

Aj u nás však existujú príklady univerzít, či fakúlt s aktívnou regrutačnou politikou. V ich prípade tvorí príjem z vyberania poplatkov od zahraničných študentov dokonca výraznú časť ich rozpočtu (ide najmä lekárske fakulty). (MŠ SR, 2018; Toporcerová, 2018) Podľa štatistickej ročenky o vysokých školách najviac cudzincov študovalo v roku 2017 na verejných VŠ v dennej forme štúdia na Lekárskej a Jesseniovej lekárskej fakulte UK a Lekárskej fakulte UPJŠ a v externej forme na Pedagogickej fakulte UJS, Drevárskej fakulte TU a Fakulte managementu UK. (CVTI MŠ SR, 2017)

Niektoré slovenské univerzity lákajú študentov nielen prostredníctvom svojich stránok ale aj formou inzercie PR článkov v regionálnych, národných médiách, či špeciálne vydávaných prílohách periodík. (UK, 2015; Korzar Gemer, 2017; Radovan Krčmárik, 2018)

Ako súčasť globálnej súťaže štátov o talenty možno chápať aj snahu o zvýšenie množstva vracajúcich sa slovenských študentov. Slovensko láka späť a motivuje k návratu vzdelaných ľudí, ktorí do zahraničia odišli podporou rodinných väzieb a finančnou motiváciou úspešných absolventov. (Kremský, Podnikateľská Aliancia Slovenska, 2015) Podľa správy TASR v roku 2017 ponúkli v rámci Podpornej schémy na návrat odborníkov 33 pracovných pozícií na Slovensku a domov sa vrátilo 5 špičkových odborníkov. (“Podporná schéma na návrat odborníkov zo zahraničia”, 2015) K podporným aktivitám patrí aj grantový program Ministerstvo školstva SR „Návrat domov“. Pre tento projekt bolo vyčlenených v rokoch 2015 až 2018 milión eur. Ide o štipendijný program pre ľudí, ktorí majú záujem o návrat do Slovenskej republiky. Tí, ktorí vyštudovali prestížnu univerzitu, majú menej ako 30 rokov a nikdy nepodnikali ani v posledných troch rokoch nepracovali na Slovensku, sú motivovaní pre návrat na Slovensko sumou 10 000 Eur. Slováci, ktorí pracujú na vedúcej pozícii v zahraničí viac ako 10 rokov, sú motivovaní sumou 50 000 Eur. Peniaze majú poslúžiť napríklad na náklady spojené

s presťahovaním či na kompenzáciu nefinančných nákladov ako prerušenie sociálnych väzieb v prípade presťahovania sa na Slovensko. (TASR, 2015)

Záver

Migrácia študentov patrí k významným sociálnym procesom formujúcim ako súčasťou tak i budúcu podobu slovenskej spoločnosti. V poslednom desaťročí je Slovensko jednou z krajín s najväčším podielom svojich vysokoškolských študentov v zahraničí. Tento vývoj je podmienený najmä možnosťou bezplatného štúdia pre slovenských študentov v Českej republike od roku 1999, ktorá mala za následok veľký nárast počtu našich študentov v tejto krajine. Ešte prudší nárast slovenských študentov bol zaznamenaný po roku 2004 v prípade Veľkej Británie (Bahna, 2015b).

V literatúre sme identifikovali tri základné prístupy k fenoménu migrácie za vysokoškolským štúdiom. Na faktory ovplyvňujúce mobilitu študentov bolo v doterajšom zahraničnom výskume nahliadané z pozície študenta samotného, z pozície jeho orientačnej rodiny, vzdelávacích inštitúcií a sprostredkovateľských agentúr. Z existujúcich výskumov boli zahrnuté do nášho prehľadu fakty, ktoré sa ukázali ako relevantné aj pre prostredie Slovenska.

Na migráciu študentov zo Slovenska za vysokoškolským štúdiom do zahraničia je z pohľadu Slovenska nazerané najčastejšie perspektívou úniku mozgov - Brain drain. Tento postup nepočíta s návratom, odchod študentov vidí ako čistú stratu. Relevantnosť tohto prístupu ukazuje aj výskum Brain Drain 2014, podľa ktorého sa do dvoch rokov po ukončení svojho zahraničného štúdia domov vrátilo len približne 39% študentov. Opodstatnenosť tohoto pohľadu potvrdzuje aj vysoký profit Českej republiky zo slovenských študentov vypočítaný vo výskume z ČR. Súčasne sa dosť veľká časť študentov zo zahraničia vracia späť na Slovensko a preto je relevantný aj druhý prístup.

Druhý prístup interpretuje migráciu za štúdiom ako stratégiu stredných a vyšších tried. V situácii rozširujúcej sa dostupnosti vysokoškolského vzdelania rodiny s vysokým kultúrnym kapitálom vysielajú svoje deti za štúdiom do zahraničia, aby si ich potomkovia aj naďalej udržali symbolické odlišenie na trhu práce v podobe vzdelania z prestížnejšej zahraničnej školy.

Podľa štatistických údajov študovalo na VŠ na Slovensku v posledných rokoch okolo 50% 19-ročných študentov. (CVTI SR, 2017; Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2013-2017) Teda aj Slovensko sa stalo krajinou, kde sa VŠ vzdelanie stalo dostupným širokej verejnosti. Relevantnosť druhého prístupu pre Slovensko sa ukázala zistením existujúcej veľmi silnej selektivity v tejto oblasti podľa vzdelania rodičov, ktoré ako prvý priniesol už spomínaný výskum Brain drain 2014. Tento sociologický výskum ukazuje, že v zahraničí študujúci Slováci pochádzajú hlavne z rodín s nadpriemerným ľudským kapitálom rodičov v súlade z výsledkami zahraničných výskumov. Slovenskí študenti študujúci v zahraničí sú predovšetkým absolventi gymnázií, pričom ide hlavne o absolventov bilingválnych gymnázií. Predovšetkým u rodín s výrazne vyšším ľudským kapitálom, nehrá úlohu zahraničný titul sám o sebe. Svojich potomkov posielajú častejšie študovať do vzdialenejších krajín na výberové zahraničné štúdium, aby zvýšili ich prestíž voči ostatným VŠ, čo je možné chápať ako snahu o zachovanie výhody vzdelania, ktorú mali oni. (Bahna, 2015b)

Keďže podľa vyššie uvedeného výskumu viac ako polovica slovenských vysokoškolákov v zahraničí ostáva, a vysoké vzdelanie zvyšuje pravdepodobnosť zotrvania v zahraničí, nie je jasné, či im výhoda v podobe takto dosiahnutého vzdelania pomôže na trhu práce doma. V tomto smere sa situácia na Slovensku líši od predpokladu autorov pracujúcich s týmto prístupom vo vyspelejších zahraničných krajinách. Veľkú časť slovenských študentov, ktorí ostanú v zahraničí, tvoria deti z rodín s vysokým kultúrnym kapitálom, tým sa otvára priestor pre vyššiu vertikálnu mobilitu v slovenskej spoločnosti. Aký dopad bude mať toto vyprázdňovanie na obsadzovanie pozícií? Je možné formulovať hypotézu, že sa vďaka nemu znižuje konkurencia pri postupe na vyššie pozície v našej spoločnosti tým, ktorí nedisponovali tradične výhodou vysokého kultúrneho a sociálneho kapitálu.

Tretí prístup interpretuje migráciu študentov ako výsledok aktívneho regrutovania študentov poskytovateľmi univerzitného vzdelania alebo štátmi. Táto téma je u nás ešte málo preskúmaná, no v našom prehľade sme ukázali, že aj na území Slovenska k tomuto javu dochádza ako smerom von; zo Slovenska prostredníctvom sprostredkovateľských agentúr a reklamy českých škôl u nás, tak aj smerom dnu; aktívnym regrutovaním niektorými slovenskými fakultami a školami. Poukázali sme na existujúci mediálny diskurz a stratégie slovenských vedúcich vzdelávacích inštitúcií, podporné programy pre uplatnenie sa po štúdiu, porovnali sme závery zahraničných výskumov a skúseností zo zahraničia so situáciou na Slovensku.

Ukázali sme, že na rozdiel od niektorých zahraničných univerzít nie sú regrutačné stratégie slovenských vysokých škôl v praxi dostatočne rozvinuté. Avšak aj u nás už existujú fakulty a školy, ktoré majú vysoký príjem z poplatkov zahraničných študentov. Na verejných a štátnych školách ide predovšetkým o lekárske a zdravotnícke fakulty. Medzi súkromnými školami vedie vysoká škola s odborom zdravotnej a sociálnej práce.

Pohľady na medzinárodnú migráciu študentov prístupujúce k tomuto fenoménu ako ku stratégii rodín a univerzít, prinášajú iný pohľad na medzinárodnú migráciu študentov, než perspektíva Brain drain, ktorá sa pri štúdiu tohto fenoménu na Slovensku aplikuje najčastejšie. Tieto novšie pohľady už nevidia len čistú stratu pre krajinu, z ktorej študenti odchádzajú, ale v čase masového nárastu medzinárodne migrujúcich študentov identifikujú aj možné prínosy a možnosti pre krajinu s migráciou spojené. Náš prehľad naznačuje, že sú relevantné aj pre výskum migrácie študentov v slovenskom prostredí.

Použitá literatúra

Adnett, N. (2010) “The growth of international students and economic development: friends or foes?”, (November 2014), s. 37–41. doi: 10.1080/02680931003782827.

Bahna, M. (2015a) “Kto sú a kde sú slovenskí absolventi zahraničných univerzít? – Denník N”, *Denník N*, (Streda 27.5.). Available at: <https://dennikn.sk/144676/kto-su-a-kde-su-slovenski-absolventi-zahranicnych-univerzit/> (Cit: 08. marec 2018).

Bahna, M. (2015b) “Slovenskí absolventi vysokoškolského štúdia v zahraničí: Únik mozgov, alebo otvárajúce sa mobilitné kanály na Slovensku?”, *Working Papers in Sociology*, 1/2015.

Bahna, M. (2018) “Study choices and returns of international students: On the role of cultural and economic capital of the family”, *Population, Space and Place*, 2008(24(2)), s. e2082. doi: 10.1002/psp.2082.

Bahna, M. a Gyárfášová, O. (2016) “Brain drain 2014”. Bratislava: Slovenský archív sociálnych dát. Available at: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2014002 (Cit: 08. marec 2018).

Baláž, V. (2010) “Migrácia študentov v Európe: súťaž o ľudský kapitál”, *Sociológia - Slovak*

- Sociological Review*, 42(4), s. 356–382. Available at:
<https://www.sav.sk/journals/uploads/05130907Balaz OK.pdf> (Cit: 09. marec 2018).
- Baláž Vladimír; Karasová Katarína (2016) *Kto, odkiaľ a kam: Slováci v Európe, Európa na Slovensku*. Available at: <http://www.ymobility.eu/wp-content/uploads/Balaz-Karasova-Kto-odkial-a-kam-Slovaci-v-Europe-Europa-na-Slovensku.pdf> (Cit: 15. december 2017).
- Bhagwati, J. a Dellalgar, W. (1973) “The Brain Drain and Income Taxation”, *World Development*, 1(1–2), s. 94–101. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/0305-750X\(73\)90224-6](http://dx.doi.org/10.1016/0305-750X(73)90224-6).
- Bijwaard, G. E. a Wang, Q. (2014) “Return Migration of Foreign Students”, *European Journal of Population*. Springer Netherlands, 32(1), s. 31–54. doi: 10.1007/s10680-015-9360-2.
- Bilecen, B. a Van Mol, C. (2017) “Introduction: international academic mobility and inequalities”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Taylor & Francis, 43(8), s. 1241–1255. doi: 10.1080/1369183X.2017.1300225.
- Bourdieu, P. (1986) “The Forms of Capital”, v *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*. J. Richard. New York, Greenwood, s. 241–258.
- Bourdieu, P. (2006) “Cultural reproduction and social reproduction”, v *Grusky DB and Szelenyi S(eds) Inequality: Classic Readings in Race, Class, and Gender*. Westview P. Boulder, s. 257–271.
- Bourdieu, P. (2016) *Habitus | Social Theory Rewired*, Routledge. Available at:
<http://routledgesoc.com/category/profile-tags/habitus> (Cit: 22. máj 2018).
- Van Bouwel, L. a Veugelers, R. (2012) “An ‘Elite Brain Drain’: Are foreign top PhDs more likely to stay in the U.S.?” , *SSRN Electronic Journal*. Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2109278>.
- British Council (2018a) *Institutions and internationalisation | British Council*. Available at:
<https://www.britishcouncil.org/education/ihe/knowledge-centre/internationalisation> (Cit: 23. máj 2018).
- British Council (2018b) *Student mobility*. Available at:
<https://www.britishcouncil.org/education/ihe/knowledge-centre/student-mobility> (Cit: 23. máj 2018).
- Chankseliani, M. (2016) “Escaping Homelands with Limited Employment and Tertiary Education Opportunities: Outbound Student Mobility from Post-Soviet Countries”, *Population, Space and Place*.

Wiley-Blackwell, 22(3), s. 301–316. doi: 10.1002/psp.1932.

CVTI MŠ SR (2017) “Štatistická ročenka - vysoké školy”. Available at: http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-vysoke-skoly.html?page_id=9596.

CVTI SR (2017) *Štatistická ročenka - vysoké školy*. Available at: http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-vysoke-skoly.html?page_id=9596 (Cit: 15. jún 2018).

Drozd, P. a Frkánová Mrlianová, Andrea; Kubovicová, K. (2012) *Migrácia zahraničných študentov do Slovenskej republiky*. Bratislava: European Migration Network, Národný kontaktný. Available at: http://emn.sk/phocadownload/emn_studies/emn-sk_studia_migracia_zahranicnych_studentov_do_SR_sk.pdf.

Edgerton, J. D. a Roberts, L. W. (2014) “Cultural capital or habitus? Bourdieu and beyond in the explanation of enduring educational inequality”, *Theory and Research in Education*, 12(2), s. 193–220. doi: 10.1177/1477878514530231.

Európska Komisia (2017) “Monitor vzdelávania a odbornej prípravy 2017 - Slovensko”, *Generálne riaditeľstvo pre vzdelávanie a kultúru*. Available at: https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-sk_sk.pdf (Cit: 04. jún 2018).

Eurostat (2017) *Learning mobility statistics - Statistics Explained 2015 by Sectors*. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Learning_mobility_statistics (Cit: 23. máj 2018).

Findlay, A. *et al.* (2006) “Ever reluctant Europeans: The changing geographies of UK students studying and working abroad”, *European Urban and Regional Studies*, 13(4), s. 291–318. doi: 10.1177/0969776406065429.

Findlay, A. M. (2010) “An Assessment of Supply and Demand-side Theorizations of International Student Mobility”, *International Migration*, 49(2), s. 162–190. doi: 10.1111/j.1468-2435.2010.00643.x.

Findlay, A. M. *et al.* (2011) “World class? An investigation of globalisation, difference and international student mobility”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(1), s. 118–131.

doi: 10.1111/j.1475-5661.2011.00454.x.

Fischer, J. a Lipovská, H. (2015) “Brain drain - Brain Gain: Slovak Students at Czech Universities”, *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 8(3), s. 54–59. doi: 10.7160/eriesj.2015.080301.

Grochalová, Z. (2018) “Univerzity takmer vôbec nevyužívajú potenciál sociálnych médií na propagáciu, feedback študentov či krízové situácie”, *Eduworld*. Available at: <https://eduworld.sk/cd/zuzana-grochalova/3523/univerzity-nevyuzivaju-potencial-socialnych-medii-na-propagaciu-feedback-studentov-ci-krizove-situacie>.

Grubel, H. B. a Scott, A. D. (1966) “The International Flow of Human Capital”, *The American Economic Review*, 56(1/2), s. 268–274. doi: 10.1257/jep.6.3.79.

Heleniak, T. (2002) “Migration and restructuring in post-soviet Russia”, *Demokratizatsiya*, s. 531–549. Available at: https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya_archive/09-4_Heleniak.PDF.

Horníková, Zuzana, Kampová, S. (2004) “Pavol Návrat: Vysokým školám pomôže pravda o ich úrovni | Ekonomika | TREND.sk”. Available at: <https://www.etrend.sk/ekonomika/pavol-navrat-vysokym-skolam-pomoze-pravda-o-ich-urovni.html> (Cit: 14. jún 2018).

Hryniewicz, J., Jałowiecki, B. a Mync, A. (1992) *The brain drain in the modern era, The Brain Drain in Poland*. Zostavil Regional and Local Studies - Etudes Regionales et Locales. Warsaw.

Korzar Gemer (2017) “Špeciálna príloha Vysoké školy v týždenníkoch”. Available at: <https://gemer.korzar.sme.sk/c/20458626/vychadza-specialna-priloha-vysoke-skoly-v-tyzdennikoch-my.html> (Cit: 14. jún 2018).

Kremský, P. a Podnikateľská Aliancia Slovenska (2015) “Talenty pre Slovensko”. Available at: <http://alianciapas.sk/wp-content/uploads/2015/12/Talenty-pre-Slovensko.pdf> (Cit: 23. máj 2018).

Kužela, L. (2008) “Vysoké školy s nízkou úrovňou?” Available at: <https://kuzela.blog.sme.sk/c/174889/Vysoke-skoly-s-nizkou-urovnou.html> (Cit: 14. jún 2018).

Mano, L. (2017) “Migrácia študentov vysokých škôl”. Slovenko: Slovenský Rozhlas.

MŠ SR (2018) “Školné na vysokých školách v SR”. Available at: <https://www.minedu.sk/skolne-na>

vysokych-skolach-v-sr/.

MŠMT (2018) *Data o studentech, poprvé zapsaných a absolventech vysokých škol, Tabuľka F2, Výkonové ukazovatele*. Available at: <http://dsia.uiv.cz/> (Cit: 23. máj 2018).

Němec, D. *et al.* (2013) “Náklady a výnosy studia slovenských studentů Masarykovy univerzity a vysokých škol v České republice”, *MUNI*, s. 1–36.

OECD (2017) *OECD Indicators: Education at a Glance, 2017*. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/eag-2017-en.pdf?expires=1527013965&id=id&accname=guest&checksum=1599CE35F37B65A32102C65B3E9DC846>.

Oliveira, A. L. de *et al.* (2016) “Motivações Para Mobilidade Acadêmica Internacional: a Visão De Alunos E Professores Universitários”, *Educação em Revista*, 32(3), s. 217–246. doi: 10.1590/0102-4698148237.

“Organizácia LEAF” (2016) *Denník N*, 23.11.2016. Available at: <https://dennikn.sk/minuta/614859/> (Cit: 09. marec 2018).

Oxford Economics (2013) “The Economic Costs and Benefits of International Students”. Available at: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.259052!/file/sheffield-international-students-report.pdf (Cit: 23. máj 2018).

Perre Bourdieu (1997) *Habitus | Cultural Capital Social Theory Rewired*. Available at: <http://routledgesoc.com/category/profile-tags/habitus> (Cit: 22. máj 2018).

Petková, Z. (2017) “Únik mozgov bude hrozba, ak s tým nič nespravíme”, *TREND*, (25.10.2017). Available at: <https://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2017/cislo-43/unik-mozgov-bude-hrozba-ak-s-tym-nic-nespravime.html> (Cit: 09. marec 2018).

“Podporná schéma na návrat odborníkov zo zahraničia” (2015) *Centrálny Informačný portál pre vedu, výskum a inovácie*. Available at: <https://www.vedatechnika.sk/SK/o-scheme-navraty/Documents/Navraty/Podporna-schema-na-navrat-odbornikov-zo-zahranicia.pdf> (Cit: 09. marec 2018).

Radovan Krčmárik, P. (2018) “Chcete ďalej študovať? Je čas prihlásiť sa”. Available at: <https://skola.pravda.sk/vysoke-skoly/clanok/456031-chcete-dalej-studovat-je-cas-prihlasiť-sa/> (Cit: 14.

jún 2018).

Rogošić, S. a Baranović, B. (2016) “Social capital and educational achievements: Coleman vs. Bourdieu”, *CEPS Journal*, 6(2), s. 81–100.

SAIA (2018) “SAIA - O nás”, s. 0–5. Available at: <https://www.saia.sk/sk/pages/o-nas/>.

Silke, Hans; Gerhards, Jurgen; Carlson, S. (2017) *Social Class and Transnational Human Capital: How Middle and Upper Class Parents Prepare Their Children for Globalization*, Milton: Taylor and Francis. Zostavil Taylor&Francis. London and New York: Routledge. doi: 9781315313719.

Soon, J. J. (2011) “Home is Where the Heart Is? Factors Determining International Students’ Destination Country upon Completion of Studies Abroad”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(1), s. 147–162. doi: 10.1080/1369183X.2012.640026.

Standley, H. J. (2015) “International mobility placements enable students and staff in Higher Education to enhance transversal and employability-related skills: Graphical Abstract Figure.”, *FEMS Microbiology Letters*. Zostavil L. Bowater, 362(19), s. fnv157. doi: 10.1093/femsle/fnv157.

Štatistický úrad Slovenskej republiky (2017) *Age Structure - SR*. Available at:

<http://statdat.statistics.sk/cognosex/cgi-bin/cognos.cgi?>

[b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID](http://statdat.statistics.sk/cognosex/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID)

[%2528%2522i40A03AF2150C41DE8BE98D0C0C41A764%2522%2529&ui.name=Age](http://statdat.statistics.sk/cognosex/cgi-bin/cognos.cgi?%2528%2522i40A03AF2150C41DE8BE98D0C0C41A764%2522%2529&ui.name=Age)

[%2520Structure%2520-%2520SR%252c%2520Areas%252c%2520Regions%252c%2520Districts](http://statdat.statistics.sk/cognosex/cgi-bin/cognos.cgi?%2520Structure%2520-%2520SR%252c%2520Areas%252c%2520Regions%252c%2520Districts)

[%252c%2520Urban%252c%2520Rural%2520%255](http://statdat.statistics.sk/cognosex/cgi-bin/cognos.cgi?%252c%2520Urban%252c%2520Rural%2520%255) (Cit: 15. jún 2018).

Šturmová, A. (2015) “Vysoke školy na Slovensku”, *Tab. Eurostat 2015, OECD EaG 2014, Universitas 21 a SVP PedF UK*. Available at: https://vysokoskolacidopraxe.cvtisr.sk/files/5_7_vysoke-skoly-slovensku_sturmova.pdf (Cit: 23. máj 2018).

TASR (2015) “Grantový program – Návrat domov”, (07.05.2015). Available at:

<https://www.minedu.sk/grantovy-program-%25E2%2580%2593-navrat-domov/> (Cit: 09. marec 2018).

Toporcerová, M. (2018) “Na našich lekárskech fakultách pribúda medikov zo zahraničia”, *Hnonline*.

Available at: <https://mediweb.hnonline.sk/spravy/aktualne/na-nasich-lekarskych-fakultach-pribuda-medikov-zo-zahranicia>.

UNESCO (2018) *Global Flow of Tertiary-Level Students* | UNESCO UIS. Available at: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (Cit: 23. máj 2018).

University of Oregon (2018) “Best Practices in Faculty Hiring”, 1, s. 6–10.

Waibel, S. *et al.* (2017) “Career consequences of transnational educational mobility: A systematic literature review”, *Educational Research Review*. Elsevier Ltd, 20, s. 81–98. doi: 10.1016/j.edurev.2016.12.001.

Wiers-Jenssen, J. (2013) “Degree Mobility from the Nordic Countries: Background and Employability”, *Journal of Studies in International Education*, 17, s. 471–491. doi: 10.1177/1028315312463824.